

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Vanja Zakotnik

Pogrebni rituali v hinduizmu

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Vanja Zakotnik

Mentor:izr. prof. dr. Marjan Smrke

Pogrebni rituali v hinduizmu

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

Pogrebni rituali v hinduizmu

V pogrebnih ritualih v hinduizmu se odražajo temeljne doktrine te vere ter ena najbolj prepoznavnih značilnosti hinduizma in Indije nasploh – družbena ureditev, ki temelji na sistemu štirih kaste. Hindujski verjamejo v zakon *karme*, vsak posameznik naj bi šel skozi niz življenj vse dokler, odvisno od njegovih dejanj v prejšnji eksistenci, ne doseže *mokše* ali osvoboditve iz kroga ponovnih rojstev. Zato tudi smrt ni razumljena kot konec življenjskega procesa, temveč zgolj kot faza v dolgi verigi prehodov. Prav predstava o tej kontinuiteti je tista, ki je najbolj vplivala na pogrebne obrede in navade hindujcev. V obredih prihaja do številnih variacij, mene pa je predvsem zanimalo, kako se na pogrebnih ritualih odraža vpliv dveh ključnih lastnosti indijske družbe, kastnega sistema in patriarhalnosti. Ugotovili smo, da se superiornost najvišje kaste brahmanov izkazuje tudi skozi funeralne prakse, prav tako patriarhalnost družbe. Če je bil najbolj izrazit pokazatelj patriarhalnosti do nedavnega obred sati, so danes to različni izrazi podcenjenosti pogreba ženske.

Ključne besede: hinduizem, pogrebni rituali, kastni sistem, sati

Funeral rites in hinduism

The funeral rites in Hinduism are reflecting the fundamental doctrine of this religion and one of the most recognizable features of Hinduism and India in general - social organization, based on a system of four estates called caste. Hindus believe in the law of *karma* which states that each individual passes through a series of lives until, depending on the actions of previous existences, the state of *moksha*, or liberation from the cycle of birth and rebirth, is attained. Consequently, death is not understood to be the end of a life process, but is merely a stage in the long chain of transition. It is this idea of continuity, which had the most influence on funeral rites and traditions of Hindus. There is a lot of variations in the rituals, but I was primarily interested in how the funeral rites reflect the influence of the caste system and patriarchal ideology. I came to conclusion that the superiority of the highest caste of Brahmins is also demonstrated through funeral practices as same as patriarchal ideology of the Indian society. If the most prominent indicator of patriarchy was, until recently, the ritual Sati, are nowadays different expressions of underestimation of women.

Key words: hinduism, funeral rites, caste system, Sati

KAZALO

1	UVOD.....	5
2	OPREDELITEV POMEMBNEJŠIH POJMOV	7
2.1	SMRT	7
2.2	RITUAL.....	9
2.3	POGREBNI RITUALI	10
3	HINDUIZEM.....	11
3.1	TEMELJI HINDUJSKE DOKTRINE IN ESHATOLOGIJE.....	13
4	INDIJA – PATRIARHALNA DRUŽBA KASTNEGA SISTEMA.....	15
5	POGREBNI RITUALI V HINDUIZMU	17
5.1	<i>POGREB BRAHMANA.....</i>	20
5.1.1	<i>OBREDJA V ČAST POKOJNIKU IN ŽALOVANJE.....</i>	23
5.2	<i>POGREB PRIPADNIKOV NIŽJIH KAST.....</i>	25
5.3	<i>ŽENSKÉ IN POGREBNI RITUALI</i>	28
5.3.1	<i>VDOVSTVO.....</i>	28
5.3.2	<i>SATI.....</i>	30
6	SKLEP	32
7	LITERATURA.....	34

1 UVOD

Smrt je vedno predstavljala nekaj neznanega, nenavadnega, neprijetnega in strah vzbujajočega, pa čeprav gre za povsem pričakovan in nenazadnje samoumeven in logičen pojav. V različnih družbah in v različnih časih so se pogledi na smrt razlikovali. Ljudje so se skozi zgodovino s tem pojavom soočali na povsem različne načine, vsaka civilizacija se je po svoje lotila strahu pred smrtjo in pred neznanim, ki ga prinaša smrt. Pojmovanje smrti je vedno odsev neke določene družbe in kulture, je del vsakdanjega življenja in je zato tudi tesno povezano z družbeno organiziranostjo, različnimi institucijami, religijo in mitologijo, obredi ter drugimi navadami določene družbe. Nepogrešljiv element, ko govorimo o smrti, so že od nekdaj tudi pogrebne svečanosti in obredi, ki jih prav tako ne smemo obravnavati izven konteksta družbe v kateri se odvijajo. Obrede je v preteklosti, v večini pa jih še danes, določa predvsem religija, kateri je pripadal pokojnik.

V diplomski nalogi obravnavam pogrebne rituale v hinduizmu. V uvodnem delu najprej obrazložim in podrobneje predstavim tri ključne pojme, s katerimi operiramo skozi celotno nalogo – smrt, ritual in pogrebni obredi. Človek je v strahu pred smrtjo in svojo minljivostjo, le-to začel transcendentirati. V želji po preseganju smrti je človek ustvaril religije oziroma religiozne predstave o posmrtnem življenju, kjer je smrt le prehodni stadij in za človeka pravzaprav pomeni novo rojstvo. Ena takšnih religij je tudi hinduizem, ki ne pozna absolutne ločnice med življenjem in smrtjo. Pojmovanje smrti v tej indijski religiji je neločljivo povezano s konceptom *reinkarnacije* in *transmigracije*. Bolj podrobno hindujsko doktrino in eshatologijo opišem v tretjem poglavju. Njuna predstavitev je smiselna zaradi boljšega razumevanja samih pogrebnih ritualov, ki jih v nalogi opisujemo.

V nadaljevanju naloge predstavim še eno temeljno značilnost in hkrati posebnosti Indije ter hinduizma, in sicer družbeno ureditev. Indijska družba je organizirana v vzorec družbenih razredov, ki ga imenujemo kastni sistem. Korenine takšne družbene hierarhije z večtisočletno tradicijo najdemo v hinduizmu samem, vpliva pa na celotno indijsko družbo, posledično tudi na pogrebne obrede. Potek obredov je namreč močno odvisen od pokojnikove pripadnosti določeni kasti. Višji kasti kot pripada pokojni, bolj slovesen in formalen je pogreb. V nalogi opisujem pogreb brahmana in predstavim pogreb pripadnikov nižjih kast. Opisane prakse tudi jasno pokažejo, da so hindujci ohranili najbolj destinktivno idejo o nesmrtnosti duše.

Pogrebni rituali pa se ne razlikujejo zgolj glede na družbeni status, temveč je pomemben tudi spol posameznika, o čemer razpravljam v zadnjem delu naloge. Za indijsko družbo je značilna patriarhalnost. Ženska ni obravnavana enakovredno moškemu, prav tako ni enakopravno vključena v sistem institucij hindujske družbe. K takšnemu položaju so močno prispevali hindujski sveti teksti, zaradi česar je odprava androcentrizma še toliko težja. Podrejenost moškemu se kaže tudi skozi pogrebne rituale. Pogreb ženske je ovrednoten kot manj »pomemben« in slovesen od moškega. Položaj vdove je dober pokazatelj odnosa družbe do ženske. Te v družbi uživajo še manjše spoštovanje kot ostale ženske. Nemalo je takih, ki živijo v zelo slabih življenjskih pogojih, izolirane od družine in brez pravih ekonomskih priložnosti za preživetje. Zato ni presenetljivo, da se je veliko vdov odločilo postati sati in se pridružiti možu na pogrebni grmadi.

V diplomski nalogi me bo predvsem zanimalo če in kako na pogrebne rituale vpliva prisotnost kastnega sistema in patriarhalnost družbe. Glavni tezi, ki ju bom skušala v nalogi potrditi (ali ovreči) sta:

- 1. V pogrebnih ritualih se, kljub formalni odpravi, še vedno kaže vztrajnost kastnega sistema.*
- 2. V pogrebnih ritualih je moč zaslediti attribute patriarhalnosti, ki uspešno kljubujejo modernosti.*

Metoda, ki jo v nalogi uporabljam je komparativna analiza in interpretacija sekundarnih virov.

2 OPREDELITEV POMEMBNEJŠIH POJMOV

2.1 SMRT

Smrt in umiranje sta popolni tip univerzalije, katere poznajo in doživljajo ljudje celega sveta. Vendar pa se ob preučevanju smrti soočimo z abstrakcijo, saj gre praktično za doživljanje še ne doživetega. Človek o svoji smrti ne ve nič drugega kot to, da bo nedvomno prišla, zato lahko razpravljanje o njej privede do številnih špekulacij.

Razločujemo lahko med sistemi idej, ki smrt obravnavajo kot stopnjo v nekem širšem procesu in ne predstavlja ostrega konca, temveč se življenje nadaljuje v neki drugi obliki in stopnji, ter sistemi idej, ki smrt obravnavajo kot povsem nepovraten proces in označuje konec življenja. Človek je umrljivo in tako tudi končno bitje. Biološko gledano je smrt mehanizem, ki biološki vrsti omogoča bolj učinkovito prilagajanje na spremembe v okolju. Osnova prilagajanja je namreč spreminjanje genetska zasnove organizmov, kar pa je mogoče le pri potomcu. Zato je s tega vidika umiranje nujen pogoj za spreminjanje in razvoj bioloških vrst (Ihan 2002, 60).

Danes večina prebivalstva sveta živi v prepričanju, da obstaja takšna ali drugačna oblika življenja po smrti ter da smrt za človeka ne pomeni nekaj dokončnega, temveč je le prehodni stadij v drugačno obliko bivanja¹. Človek, kot čustveno bitje, težko sprejme svoj konec, tudi ko je ta razumsko povsem jasen, to pa je tudi poglavitni razlog, zakaj se je pri človeku pojavila težnja po transcendentiranju smrti. S tem, ko skuša smrt preseči, si ustvarja domneve o neuničljivosti življenja in tako skuša zavračati ali sprevračati misel o lastnem koncu, ki nastopi s smrtjo. To zavračanje se veže predvsem na pojmovanje o človekove dvojnosti, telesne in duševne. Telo je smrtno in minljivo, duša pa ne. To temeljno tezo so predvsem religije na zelo različne načine elaborirale. Vprašanje, kako so se vzpostavljala in utrjevala verovanja v posmrtno življenje, ostaja še nerazrešeno. Najbolj pogosto prihaja do razlage, da je človek v posmrtno življenje verjel iz potreb preseganja samega sebe v kratkosti, ranljivosti in minljivosti življenja. Temu lahko rečemo človekova transcendentalnost, kar je človekova težnja po, že omenjeni transcendenci, prestopanju meja neposrednega izkustva. Južnič (1991,

¹ To tezo potrjujejo tudi podatki World Value Surveys – leta 2000 je 68,5% ljudi verjelo v posmrtno življenje. Vendar pa prihaja do razlik in odstopanj v različnih predelih sveta. V Zahodnem svetu, predvsem v Evropi, na primer prihaja do upadanja števila ljudi, ki verujejo v posmrtno življenje (izjema so Japonska, Italija in ZDA, kjer je indeks pozitiven). Negativni indeks je izraz procesa sekularizacije ter naraščanja števila ateistov, in erozije v (individualnih) verskih prepričanjih ter religioznosti same v postindustrijskih družbah (Inglehart in Norris 2005, 83-91).

17) meni, da je transcendenca človeku potrebna² prav zato, ker ne more pristati na svojo smrt kot nekaj dokončnega ali nepopravljivega. Možni so tudi drugi viri prepričanja, da je življenje neuničljivo. Bistvenega pomena je postala ločitev človeka na dve entiteti, in sicer na telo in dušo. Telo je umrljivo, duša pa ima lastno eksistenco. Ta se loči od telesa, ko telo umre in z nadaljevanjem svoje eksistence, kot učijo mnoge religije, tudi hinduizem, na določen način obnavlja celotno življenje. Te verjamejo, da bo v vsakem novem, ponovljenem življenju obstojni duši dodeljeno novo minljivo telo (ibid., 10-18).

Kako je nastala ideja o duši, ki ni identična s telesom, oziroma je njegov dvojnik, spremljevalec in eksistenčna nadrejenost, je še eno zapleteno, nerešeno vprašanje. Južnič meni, da je to najbrž neposreden rezultat človekove sposobnosti samozavedanja ali samorefleksije, hkrati pa je tudi nadstavek njegove ekscentričnosti. Ali povedano drugače, »človek je telo, pa vendar se lahko vede, kot da bi imel lastno telo na razpolago, podložen je biološkimi zakonom zaradi svoje telesnosti, po drugi strani pa ima lastno telo »na voljo«, lahko z njim ravna, kot da mu je z neko drugačno entiteto nadrejen. Duša naj bi bila tista, ki izvaja nadzor in zapoveduje« (ibid., 18) .

Problem smrti so religije razrešile z idejo o neuničljivosti življenja. Med elementi te razrešitve so med drugim žalovanje in pogrebna svečanost, ki so v znaku kontinuirane prisotnosti umrlega med živimi, pri čemer je navzočnost mrtvega telesa irelevantna ali pa je le simbolična povezava med tuzemeljskim in kakšnim pričakovanim drugačnim bivanjem. Tako dobijo pogrebne svečanosti povsem drugačno vsebino, kot bi jo imele, če bi se odvijale v domnevi o končnem izgonitju, takorekoč izbrisanosti človeka, ki umre, iz navzočnosti med živimi. Spet drug element razrešitve je življenjski cikel, ki se izkaže kot večno ponavljanje tistega kar se dogaja v naravi (na primer menjavanje letnih časov, luninih men itd.). Tako je moč tudi človekove življenjske faze ne le primerjati z naravnimi, ampak jih tudi tolmačiti v zaporedju: otroštvo, zrela doba, starost in analogno z dogajanjem v naravi razmišljati o rojstvu in smrti. Smrt je v tem smislu le prehod v nekakšen drugačen cikel oziroma le prehodni stadij v drugačnost bivanja (ibid., 18-19).

² Ta »potrebnost« je pri človeku lahko relativna oziroma sproducirana v določenem interesu, kot že omenjeno v prejšnjem poglavju, je predvsem v državah Zahodnega sveta vedno več ljudi, ki imajo skeptičen ali popolnoma zavračajoč odnos do verovanja v posmrtno življenje. Poleg tega je marsikje lahko ta ideja načrtno ustvarjena in zlorabljen. Navedimo primer kupovanja odpustkov v krščanstvu, s katerimi si verniki zagotovijo nebesa in boljše posmrtno življenje ali pa primer islamske vere, kjer z ideologizirano idejo o posmrtnem življenju manipulirajo z ljudmi, saj se z njo spodbuja, predvsem pripadnike skrajnih islamskih gibanj, k nasilnim dejanjem, za kar se verniku za opravljeno dejanje (v zadnjem času to zasledimo predvsem v povezavi s teroristični ali samomorilski napadi) obljublja raj, kjer ga pričaka več deset devic.

2.2 RITUAL

Izredno pomemben pri soočanju s smrtjo in žalovanju je ritual. Kljub spremembam, ki jih je prinesel prehod v moderno in potrošniško družbo, je ritual ali obred še vedno ostal pomemben element, kateri nam pomaga prebrodit določeno vmesno oziroma prehodno fazo iz življenja. Ritual nam ob smrti osebe pomaga, da se od nje na primeren način poslovimo, se sprijaznimo in na koncu tudi naučimo življenja brez nje.

Izvor besede ritual izhaja iz latinske besede *ritus*, ki je označevala tako ceremonije, povezane z verovanji, ki so se navezovala na nadnaravno, kakor tudi preproste družbene običaje, šege in navade, torej, načine ravnanja, ki se reproducirajo z določeno nespremenljivostjo (Cazeneuve 1986, 14). Na splošno pa ritual (sekularni in verski) pomeni družbeno interakcijo, v kateri vsak udeleženec izvede vnaprej določeno vlogo. Poteka v določenem času, v določenem časovnem razponu in vsebuje vnaprej določene dogodke. Religije so polne ritualov oziroma obredov. Dogodkom, ki se zdijo pomembni, kritični ali prelomni, se skuša z religioznim ritualom dati pečat vzvišenega, izjemnega in obvladanega. Z ritualom se vzpostavlja zveza z »najvišjim«, »svetim«, bogom oziroma bogovi. Rituale pa ne smemo enačiti z religijo, obstajajo namreč tudi nereligijski rituali. Obstajajo pa tudi religije, v katerih je ritual postranskega pomena (Smrke 2000, 50-51).

Po mnenju Kerševana (1975, 95-105) naj bi vsaka religija vključevala tri sestavine. Prvi sklop sestavljajo izjave oziroma pripovedi, drugega religiozna ravnanja in tretjega materializirana religiozna simbolika. Ritual uvršča med religiozna ravnanja, kjer loči: ravnanje (ritual, obred), ki je namenjeno za vzpostavljanje odnosa z nadnaravnim (na primer molitev ali žrtvovanje); ravnanje, ki predstavlja sam nadnaravni objekt in njegove akcije (na primer obredni plesi) ter ravnanje, ki ustvarja pogoje za lažjo vzpostavitev odnosov z nadnaravnim (obredi očiščevanja). Da pa bi ljudje lahko doživeli odnos z nadnaravnimi silami, morajo verovati v njihov obstoj. V to pa jih lahko prepriča le doživljen odnos z njimi. Odnosa ni mogoče vzpostaviti z nekom ali nečim, kar ni navzoče in ravno nadnaravno je nenavzoče, saj je po definiciji onkraj človeškega sveta. Vendar se ta začarani krog preseka v ritualu – v ravnanju s pojavi tega sveta kot da so simboli drugega sveta. Drugi svet je lahko le odsotno navzoč. Navzoč je le v nekih pojavih danega sveta, če vemo, da je v resnici onkraj njih, da so slednji le njegovi reprezentanti. Medoseben odnos z njimi lahko vzpostavimo le, če imamo poseben odnos do stvari, prek katerih je lahko odsotno navzoč.

Dejstvo je, da imajo vse primitivne družbe obrede. Pravzaprav to velja za vse človeške družbe, vsaj za tiste, ki jih razvoj znanstvenega spoznavanja in izdelava abstraktnih filozofij še nista zapeljala v dvom o učinkovitosti njihovih tradicionalnih običajev. In kaj je privedlo do obredov? Cazeneuve (1986, 28-34) omenja, da bi bili lahko svoboda in individualna zavest, lastnosti, ki človeštvo ločujeta od živalskega sveta, hkrati tudi izvor tesnobe. Nekateri obredi bi tako lahko nastali iz želje, da bi pred vsakršnim napadom obvarovali ideal življenja, ki ga v celoti urejajo pravila, življenja brez presenečenj in tesnobe, skratka zares trdnega, čvrsto določenega človeškega bivanja, ki ne bi več zastavljajo vprašanj. Toda občutenje tega, kar je ogrožalo red, tega kar je postavljalo pod vprašaj s pravili spravljenega človeštvo, to občutenje je bilo tesnoba, a hkrati tudi zaznava nečesa neznanega, neke resničnosti, ki je bila »drugo«. Lahko rečemo, da je šlo za občutenje nadnaravnega, za *numiozno*³. Tesnoba seveda ni vedno to, vendar kadar pelje k obredu lahko rečemo, da se pojavlja kot znak stika, zveze z *numioznim*.

2.3 POGREBNI RITUALI

Cazeneuve (1986, 27) ločuje med nadzornimi in komemorativnimi obredi. Nadzorni obredi so obredi, ki vsebujejo prepovedi in bolj ali manj magična navodila oziroma predpise za vplivanje na naravne pojave. Obrede, ki poustvarjajo vzdušje svetega s tem, da predstavljajo mite v dogajanju sestavljenih in spektakularnih slovesnostih pa opredeli kot komemorativne. V to kategorijo štejemo tudi žalne obrede.

Smrt se skozi obred ritualizira vsaj na dva načina: prvi zadeva umrlega, gre za oddeljevanje telesa od duše in dodeljevanje posmrtnega bivališča; drugi pa je vezan na žalovanje ostalih, transfer imovinskih pravic in ureditev statusnih zadev (Južnič 1991, 15). Pogrebne prakse ali obredje po mnenju Južniča (1991, 15-16) služi vsaj petim temeljnim namenom:

- sodelovanje v pogrebnih ceremonijah se praviloma drammatizira s poudarjanjem vere v večno življenje, kar žive pripravlja na smrt,

³ Izraz *numiozen* je izraz Rudolfa Otta. Beseda ima to prednost, da je širša kakor beseda mana ali sveto, saj zajema obe. Izraz ustreza določenemu »izvirnemu in svojskemu občutju«, koncept svetega je le njegov končni rezultat. Namesto izraza *numiozen* bi lahko uporabili izraz nadnaravna moč, vendar je nadnaravno predvsem pojem intelektualne vrste. Nasprotno pa beseda *numiozen* zbujajo neposreden vtis, spontano reakcijo na silo, ki bi jo v kakšnem drugem trenutku lahko imeli za nadnaravno (Cazeneuve 1986, 31).

- pogrebne svečanosti, praviloma v okvirih ustaljenih šeg in navad, naj bi bile magičen instrumentarij, ki zagotavlja nemoten in pravilen prehod v drugačno obliko bivanja in uveljavi ločitev telesa od duše,
- rituali niso namenjeni le pokojniku, temveč pomagajo skupnosti, ki je izgubila svojega člana, urediti bolj ali manj moteno stanje, včasih polno emocionalnih pretresov,
- urejanju statusnih in premoženjskih zadev
- rituali, ceremonije in javno obeleževanje smrti dajejo umrlemu posebno »priložnost« predstavljaja. Določena dramatičnost tega dogajanja je namreč namenjena ohranjanju spomina nanj.

Posmrtni obredi in skupinska žalovanja so nastala z namenom, da bi človek žalost in bolečino ob smrti bližnjega nekako uredil, jo razumel in se potolažil ter zapolnil praznino, ki pride s smrtjo bližnjega. Smrt bližnjega za preživele pomeni predvsem to, da ne pristajajo na način življenja brez pokojnika, hkrati pa ne morejo nadaljevati življenja, ki so ga živeli, ko je bil umrli še živ. Za obdobje žalovanja je značilna postopna ločitev od pokojnika. Le tako dobijo vsi odnosi potreben čas, da se uredijo (Telban 2001, 41). Pogrebni obredi imajo torej dvojno funkcijo: umrlemu omogočijo uspešen prehod in bivanje v posmrtnem življenju, žalujočim pa dajo možnost, da se z »z odhodom« pokojnika sprijaznijo in tudi, kot pravi Cazeneuve, da se očistijo nečistosti, ki jo je prinesla smrt bližnjega. Smrt je namreč tako *numiozna*, da se njena kužnost ne razširja le na umrlega, pač pa tudi na njegove sorodnike, ki postanejo nečisti (Cazeneuve 1986, 109). Žalni obredi so torej večinoma očiščevalni obredi, s katerimi preživeli skušajo odstraniti iz svojega bivanja nemir, ki izhaja iz nečistosti smrti (ibid., 113).

3 HINDUIZEM

Hinduizem je verjetno najstarejši religijski sistem na svetu, po velikosti pa je, takoj za krščanstvom in islamom, tretja verska tradicija sveta. Velja tudi za najbolj kompleksno od vseh delujočih verskih tradicij. Ima nekatere poteze univerzalne in nekatere poteze rodovne religije, kar se kaže predvsem v njegovi navezanosti na *bharat*, sveto deželo Indijo.

Sama beseda hinduizem je perzijsko-muslimanskega izvora. Perzijski muslimani, ki so vladali celotnemu področju ob reki Ind v 13. in 17. stoletju, so to območje poimenovali *Hindustan*, s pojmom *hindu* pa ljudstva, ki se niso spreobrnila v islam. Postopoma so tako različne religije

v regiji poimenovali s krovnim terminom hinduizem. Hindujski so svojo religijo sicer imenovali *sanatana dharma*, *brahmanizem* ali *varnašramadharm*. Izraz hinduizem so postopoma sprejeli šele po začetku britanske kolonizacije v 19. stoletju (Črnič 2005, 22-23; Smrke 2000, 72).

Hinduizem ni enovita religija, ki bi jo bilo lahko opisati, temveč gre za mozaik različnih religijskih oblik, ki izhajajo iz skupne tradicije in temeljijo na skupnih svetih spisih, imenovanih *Vede*. Združuje jih peščica skupnih konceptov ter vera v božansko pogojeno socialno delitev družbe na *kaste* oziroma *varne*. V primerjavi s številnimi drugimi religijami, hinduizem na ravni celote nima »ustanovitelja«, torej osebe, ki bi se ji pripisovalo ustanoviteljstvo in se iz njenega imena ali pripisane verske kvalifikacije tudi izpeljevalo ime religije (kot je to značilno za krščanstvo, budizem..) niti po osnovnem načelu kot na primer islam ali daoizem. Prav tako nima ene same središčne svete knjige, ki bi jo vsi hindujci šteli za avtoritativno, nima povezujoče eklezijastične (cerkvene) organizacije, centralizirane hierarhije, točno določenega verskega sistema ali ekskluzivnih pripadnikov. Razlikuje pa se tudi po tem, da ne pozna sistematičnega in načrtnega širjenja religije (Črnič 2005, 22; Smrke 2000, 73).

Znotraj kompleksnega sistema verovanj, čaščenj in doktrin lahko razločimo tri glavne veje hinduizma (Črnič 2005, 23-24):

1. *vajšnavizem* (*vajšnave* ali *višnuisti* častijo boga *Višnuja* in njegove pojavne oblike)
2. *šivaizem* (*šivaisti* ali *šajvisti* častijo boga *Šivo*) in
3. *šaktizem* (*šaktisti* ali *šaktiji* častijo boginjo *Šakti* oziroma ženski princip kot tak, ki se lahko artikulira tudi skozi druge boginje).

V tem pestrem, včasih zelo nepreglednem in pogosto težje razumljivem sistemu verovanj, pa je moč zaslediti tudi enotnost in skupne točke v hinduizmu. Enotnost se kaže predvsem v naslednjih skupnih elementih: svetih spisih, božanstvih, idealih, obredju in doktrini. Vsem religijskim smerem znotraj hinduizma so skupni sklopi verovanj, ki se nanašajo na nastanek in evolucijo sveta, organizacijo in strukturo družbe, individualno napredovanje, štiri življenjske cilje ter zakon karme in ponovnega rojstva. Za obravnavano tematiko v nalogi so pomembni predvsem življenjski cilji in zakon ponovnega rojstva, zato bom ti dve doktrini podrobneje predstavila v nadaljevanju.

3.1 TEMELJI HINDUJSKE DOKTRINE IN ESHATOLOGIJE

Ustaljeno ime za hindujsko doktrino je *dharma*. Čeprav *dharma* ni predmet vsehindujskega soglasja, je mogoče izpostaviti nekatere njene širše razširjene elemente. Mednje zagotovo spada *brahman*. *Brahman* je nekakšen »vesoljni duh«, ki je »objekt« čaščenja bodisi neposredno bodisi posredno po njegovih vidikih. V različnih hinduizmih obstajajo različne lestvice popularnosti mnoštva brahmanovih vidikov oziroma božanstev. S tem pa je povezana sociološka in religiološka dilema ali je hinduizem monoteistična ali politeistična religija. Nekateri hindujci trdijo, da je, kljub množtvu bogov, hinduizem monoteističen. Časti se le en bog, toda v različnih oblikah (Smrke 2000, 79).

Zelo pomemben doktrinaren element v hinduizmu je vera v univerzalni zakon *karme* in *reinkarnacije*⁴. Slednja je povezana z izrazito dualističnim pojmovanjem človeka kot »duše« (*atmana*) in telesa. Človekovo duhovno bistvo, *atman*, je neumrljivo in večno, ni bilo ustvarjeno in ne bo nikoli uničeno (medtem ko je materialno telo začasno in se nenehno spreminja). Obstaja v vseh življenjskih vrstah in je vir zavesti. Človeka kot *atmana* torej ni mogoče ubiti, ubiti je mogoče le njegovo telo. *Atman* naj bi se po smrti telesa utelesil v drugo telo. Ponovni utelesitvi *atmana* pravimo *reinkarnacija*, in označuje proces, med katerim duša, duh ali kak drug nosilec osebnosti zapusti fizično telo in se naseli v drugo telo. O *reinkarnaciji* govorimo takrat, ko se duhovno bistvo ponovno utelesi v isti življenjski vrsti. Če pa se *atman* utelesi v drugi vrsti pa temu procesu pravimo *transmigracija* (Smrke 2000, 79; Črnič 2005, 35-36).

Ideja o nešteti zemeljskih eksistencah v različnih življenjskih obdobju, torej ideja o *reinkarnaciji*, se domnevno prvič pojavi v *Upanišadah*, verskih tekstih nastalih v 7. stoletju pred našim štetjem. V zgodnjih *Vedskih* tekstih, najstarejših hindujskih svetih spisih, prepričanja v *karmo* in *reinkarnacijo* ni moč zaslediti. Opisujejo zgolj transmateralno osebo, ki se po fizični smrti znajde v večnih nebesih ali peklju, odvisno od posameznikovega življenja.

Besedilo v *Rigvedi* namiguje na obstoj nebes kot kraljestvo, kjer bi verujoči uživali večno življenje. Pot do nebes, ki naj bi bila zelo nevarna in tvegana, saj se posameznik sreča s številnimi nevarnostmi, vključujoč z demoni, ki uničijo vsakogar, ki zaide s prave poti.

⁴ Po podatkih iz raziskave World Values Survey leta 1990 naj bi 91% Indijcev verjelo v reinkarnacijo, 40,8% pa v posmrtno življenje. Odstotek slednjih je v zadnjih desetih letih še narastel, leta 2001 je bilo vernikov v posmrtno življenje že 65,5%.

Verujočim na tej poti naj bi pomagal *Yama*, prvi človek, ki je umrl in je sedaj bog, vladar in sodnik preminulih. Nebesa so nagrada za vrline kot so zmernost, daritve duhovnikom, sledenje svetim zakonom in smrt v vojskovanju. V nebesih, svetu večne svetlobe, se duše ob poslušanju petja in igranja flavte razvajajo z mlekom in medom, krave pa jim izpolnjujejo njihove želje. Poleg nebes, v *Rigvedi* namigujejo tudi na obstoj pekla. V kasnejših hindujskih svetih tekstih se pojavi cela vrsta peklov, *Vede* omenjajo samo enega – globoka, temna in neskončna jama pekla, kjer vsem zlim, demonom, čarovnikom in zarotnikom vladata bog *Indra* in *Soma* (Ma'sumian 1996, 5-7).

Upanišade so verski teksti opremljeni z napotki in komentarji, nastale pa so z namenom za boljše in lažje razumevanja filozofije štirih *Ved*. V njih pa so avtorji predstavili tudi nove koncepte, ki so hindujska prepričanja o večnih nebesih in peklu spremenila v izdelan in dovršen sistem začasnih nebes in peklov, kjer mrtvi med rojstvi čakajo na nagrado ali kazen za svoja pretekla dejanja. Med njimi sta najbolj vplivni doktrini *samsare* in *karme*, ki sta pustili pomemben pečat v hindujski eshatologiji. Z omenjenima doktrinama se je opravičevalo trpljenje in krivičnost človekovega življenja, grešnikom in nesrečnikom pa sta predstavljali upanje za boljše življenje v prihodnosti (ibid., 7-13).

Smer *reinkarnacije* in *transmigracije* je odvisna od *karme*. Gre za sistem vzroka in posledice, ki na podlagi posameznikovih dejanj določa potek njegovega življenja in hkrati tudi obliko njegove naslednje *reinkarnacije* ali *transmigracije*. Človek, ki si tekom življenja pridobi dobro *karmo*, se utelesi v višji obliki (npr. v višji kasti), človek, ki si pridobi slabo *karmo*, pa nazaduje in se na primer utelesi v živalsko obliko. *Karma* naj bi imela moč, neizprosno naravnega zakona (Smrke 2000, 79-80). Koncept *karme* je pomembno vplival na indijsko kulturo. Po eni strani je bistveno prispeval k oblikovanju visokih etičnih standardov, po drugi strani pa je v središče pozornosti postavil idejo o individualni odrešitvi. *Karma* je tudi osnova za teološko pojasnjevanje vzrokov in vprašanja smiselnosti individualnega in kolektivnega trpljenja (Črnič 2005, 37).

Cilj vsakega hindujca je doseči odrešitev iz kroga *reinkarnacij*. Po zakonu *karme* se v trenutku smrti subtilno telo prenese posameznikovo duhovno bistvo v novo fizično telo. Tako se *atman* v neskončnem krogu seli iz telesa v telo. Tej verigi reinkarnacij pravimo *samsara*. To beganje po krogu rojstvo-smrt-ponovno rojstvo posameznik lahko prekine, če se odpravi po eni izmed poti štirih jog opisanih v *Bhagavad-giti*. Ko doseže *mokšo*, stopnjo, v kateri se približa *brahmanu* (Absolutu) in se z njim združi, *atman* izstopi iz *samsare*. Ultimativni cilj,

mokšo, je moč doseči le tako, da posameznik svojo karmično bilanco izniči oziroma da na nek način izčrpa vse karmične posledice, tako negativne kot pozitivne. Z vidika *mokše* namreč tudi pozitivna *karma* ni ugodna, saj se mora posameznik rojevati toliko časa, dokler ni deležen vseh ugodnih posledic svoje pozitivne *karme* (ibid., 36).

4 INDIJA – PATRIARHALNA DRUŽBA KASTNEGA SISTEMA

Hindujcem je skupna tudi družbena ureditev, ki temelji na sistemu štirih življenjskih obdobj ter štirih družbenih stanov in izhaja iz načela duhovnega napredka. Vsak posameznik naj bi zasedal družbeni položaj glede na stopnjo svojega napredka in ne glede na materialno bogastvo in moč. Na tem načelu temelji tudi kastni sistem (Črnič 2005, 33). Beseda *kasta* izhaja iz portugalske besede *casta*, ki označuje raso oziroma rod. Uporablja se tudi beseda *varna*, ki je sanskrtski izraz za barvo. Kastna ureditev naj bi torej temeljila tudi na rasni osnovi, saj termin *varna* nakazuje na distinkcijo na podlagi barve kože med svetlejšimi Arijci in prvotnimi prebivalci Indije (Dubois 1999, 14). Sistem sestavljajo štiri družbeni sloji oziroma kaste: *brahmani* (duhovniki, svečeniki, učitelji), *kšatrije* (državni voditelji, vojaki), *vajšije* (trgovci, kmetje) in *šudre* (delavci). Znotraj štirih glavnih kast obstaja še množica podkast ali *džatijev*, ki so podobno kot kaste hierarhično urejene. Obstaja pa še peta skupina, ki pa ne pripada nobeni kasti, v družbeni hierarhiji se nahaja na najnižjem mestu. Pripadniki te skupine se zaradi predpostavke o njihovi nečistosti imenujejo »nedotakljivi«, znani pa so tudi pod imeni *parije*, *daliti* in *haridžani* (Črnič 2005, 34).

O nastanku kastnega sistema obstaja več različnih teorij – družbeno-zgodovinske, biološke in religiozno-mistične teorije (Adaniel's info site, 13.8.2010):

- **družbeno-zgodovinska teorija** razlaga stvaritev *varn*, *džatijev* in razreda nedotakljivih. Po tej teoriji naj bi se kastni sistem pojavil s prihodom Arijcev na indijsko podcelino približno 1500 pr.n.št. Ker so bili svetlejši polti se je smatralo, da so pripadniki višjih slojev prav tako svetlejši polti. Ob prihodu naj Arijci ne bi spoštovali lokalne kulture, temveč so pričeli z osvajanjem ozemlja, nekatere ljudi pa si prisvojili kot svoje sužnje. Med seboj so bili Arijci razdeljeni v tri skupine – *brahmani*, *kšatrije* in *vajšije*. Svoj položaj so okrepili še s sprejetjem nekaterih družbenih in verskih pravil. Izven kast Arijcev so se nahajali izobčenci – *šudre*, ki so jo sestavljali preprosti delavci. Arijci so

kasneje kastnemu sistemu dodali še skupino nearijcev – različni *džatiji*, ki so bili integrirani v različne *varne* v skladu s njihovim poklicem.

- Po **biološki teoriji** naj bi bile vse obstoječe stvari, tako žive kot nežive, neločljivo povezane s tremi kvaliteta, ki so v stvareh različno porazdeljene. Te kvalitete so *sattva* kvalitete, ki vključujejo modrost, inteligenco, iskrenost in dobroto; *radžas* kvalitete kot so strast, ponos in pogum ter *tamas* kvalitete, ki vključujejo dolgočasnost, neumnost in pomanjkanje kreativnosti. Glede na to teorijo naj bi bili *brahmani* neločljivo povezani s *sattva* kvaliteta, *kšatrije* in *vajšije* z *radžas* in *šudre* s *tamas* kvaliteta.
- **Religiozne teorije** razlagajo kako so bile osnovane štiri *varne*. Osnovo za kastni sistem najdemo že v *Rigvedi* v najstarejšem hindujskem mitu o stvarjenju – *Purušašukti*. Ta nastanek človeštva pojasnjuje z žrtvovanjem kozmičnega bitja človeške oblike, ki se je izleglo iz zlatega jajca. Iz njegovih prvih dihov sta nastala nebo in zemlja, iz naslednjih pa razna božanstva. *Purušo* so nato žrtvovali in razkosali, iz njegovih delov telesa pa so nastale *varne*: iz glave ali ust so nastali *brahmani*, iz rok *kšatrije*, iz njegovih bokov ali stegen *vajšije* in iz stopal *šudre*. Na osnovi tega sociogonskega mita se je nato razvila religijsko pogojena socialna stratifikacija hindujske družbe (Črnič 2005, 34).

Kastni sistem obstaja že vse od vedskih časov in je še danes osrednja institucija socialne organizacije Indije in ena najvažnejših osnov hinduizma. Strukturo kast zaznamujejo sovpadajoča pravila čistosti-nečistosti, endogamije in težke prehodnosti ali neprehodnosti (Smrke 2000, 82). Kasta določa posameznikov položaj v hindujski družbi, njegove pravice in dolžnosti, celo njegov zunanji izgled. S strogimi predpisi so urejeni odnosi med člani različnih kast, številne kastne zapovedi pa imajo status tabuja, prekršitev katerega se ostro kaznuje. Eden ključnih generatorjev kastnega sistema je ideja o *karmi*, ki določa posameznikov položaj v naslednjem življenju. Z vestnim opravljanjem kastnih dolžnosti posameznik pridobi ugodno *karmo*, ki bo povzročila ugodno *reinkarnacijo* in obratno. Tako je posameznikov položaj v kastnem sistemu posledica njegovega delovanja v prejšnjih življenjih, ta položaj pa lahko izboljša le z vestnim izpolnjevanjem kastnih pravil, s čimer si zagotovi ponovno rojstvo v višji kasti (Črnič 2005, 35). Vsak pripadnik zgornjih treh kast gre v času svojega življenja skozi štiri duhovne stopnje ali *ašrame*, načine življenja (Smrke 2000, 83):

- Prva je **stopnja učenja**. Otrok se po obredu iniciacije, s katerim postane pripadnik kaste očeta, uči in usposablja pri posebnem učitelju – *guruju*⁵.
- Temu sledi **ašram gospodarjenja**, ki se začne s poroko. Po *Manujevem zakonu* je ta *ašram* najpomembnejši, saj naj bi podpiral vse druge.
- Tretji *ašram* je **ašram pokoja**. Opredelitve začetka pokoja varirajo – ko gospodar osivi, ko se otroci osamosvojijo, ko je rojen prvi vnuk itd.
- Četrti *ašram* je izbiren. Človek v pokoju se lahko odloči, da postane **sadhu** ali tisti, ki vse opusti. Popolnoma se umakne iz življenja, da bi združil *atman* z *brahmanom*.

Za sistem *ašramov* in nasploh kastnega sistema je značilen izrazit androcentrizem in patriarhalizem (Smrke 2000, 83). Ženske niso enakovredno in enakopravno vključene v sistem tako *ašramov*, kot tudi ostalih institucij hindujske družbe (kasto, zakonsko zvezo itd.). K položaju indijskih žensk pomembno prispevajo klasični hindujski teksti, najbolj rigorozen med njimi je *Manujev zakonik*, etični kodeks, ki vsebuje zapise kastnih dolžnosti in pravic, vlogo žensk v družbi, dietične predpise in podobno.

Kastni sistem so z indijsko ustavo po samostojnosti leta 1947 formalno odpravili, vendar pa je vsesplošno sprejemanja ideje *karme* in *reinkarnacije* omogočilo stabilnost in trajnost kastnega sistema, ki se je še do danes ohranil in ostaja v hindujcih globoko zakoreninjen.

5 POGREBNI RITUALI V HINDUIZMU

Vedska besedila opisujejo človeško smrt kot neko prehodno stanje oziroma trenutek, hkrati pa tudi kot zadnjo v celi vrsti aktivnostih, ki postopoma preoblikujejo in izpopolnijo osebo. Smrt predstavlja začetek procesa, s pomočjo katerega duh umrlega preide iz človeške eksistence v kraljestvo duš naših prednikov. *Satapathabrahmana* smrt opisuje kot »tretje rojstvo«. Človek naj bi se rodil trikrat. Prvič se rodi materi in očetu. Tisti, čigar usoda je, da se žrtvuje, se medtem ko izvršuje žrtvovanje, rodi drugič. Tretjič pa se človek rodi ko umre, njegovo telo se sežge, duša pa ponovno vstane. Preko smrti in kremacije se duh pokojnega rodi v svet duš

⁵ Če gre za kasto *brahmanov* se obred iniciacije zgodi pri starosti 8 let, če gre za *kšatrije* pri 11 in če gre za *vajšije* pri 14 letih. Obred je 15-stopenjski. V eni stopnji iniciiranec pred očetom in *gurujem* zaužije košček skute, kar simbolizira použivanje znanja, ki ga bo prejel od *guruja*. Ob koncu obreda se navidezno odpravi proti Varanasiju ali Kašmirju po modrost in znanje, a ga domači priključijo nazaj. Z opravljenim obredom je iniciiranec štet za *dvidžo* ali dvakrat rojenega (Smrke 2000, 8).

prednikov, kjer preko posebnih daritev (imenovanih *sraddha*) njegovih potomcev pridobi telo in hrano (Davis 1988, 41).

Številnim izobraženim hindujcem smrt predstavlja nekakšna vrata do osvoboditve, vendar pa *mokša* ni želja vsakega hindujca. V grobem bi lahko hindujce razdelili v dve skupini glede na njihove cilje v trenutnem življenju. Na eni strani imamo vernike, katerih cilj je boljše življenje in zagotovitev ponovnega rojstva v boljši socialni položaj. Imenujemo jih *bubhuksi* ali »iskalci materialnih koristi in ugodnosti«. Smrt slednjim signalizira začetek še ene *transmigracije*. Na drugi strani pa »iskalcem mokše« ali *mumuksi*, smrt predstavlja najvišjo stopnjo dolge poti, na kateri se duša znebi svojih okov in ovir ter se osvobodi (ibid., 42). V praksi je *mokša* želja le redkih hindujcev, v ospredju je boljša *reinkarnacija*. To je razumljivo tudi glede na to, da pripadniki nižjih kast, po karmični teoriji še nimajo možnosti, da bi dosegli *mokšo*; prej si še morajo prislužiti *reinkarnacijo* v boljšo kasto⁶.

Pogrebni obredi in odstranitev trupel velja za eno izmed univerzalij, kateri ljudje pripisujejo visoko pomembnost. Princip teh ritualov je več ali manj vedno enako – pokojnik oziroma njegova duša lahko mirno odide s tega sveta v kolikor se je telo odstranilo s temu primernimi ceremonijami. Za hindujce imajo pogrebi prav poseben pomen in velik poudarek dajejo na pokop, kremacijo ali druge oblike ceremonij povezanih z odstranitvijo trupla. V času, ko so nastale zbirke besedil *Asvalayana* in teksti *Grihya-Sutra* so pogrebni obredi postali bolj dovršeni in izpopolnjeni. Kremacija se je smatrala kot zakrament (Bendann 2003, 45-46).

Hindujci običajno umrle upepelijo. Truplo pokojnika pred tem umijejo in oblečejo v sveža oblačila. Telo umrlega premažejo z dišečo zmes sandalovine, ga okrasijo z cvetovi rož in venci, določene predele obraza in glave pa posujejo z zlatim prahom. Ob tem prisotni molijo, prepevajo verske pesmi, ki imajo očiščevalni namen, in izvajajo obrede čaščenja. Truplo nato postavijo na pogrebno grmado, ki je obrnjena proti severu ali jugu. Bližnji sorodnik pokojnika, največkrat je to najstarejši sin, prižge šop trsk, nekajkrat obhodi grmado, ob tem pa preveva molitve za blagostanje duše umrlega. Ko se dotakne pokojnikovih ust, z gorečimi trskami prižge grmado. V hinduizmu je zelo pomemben zgodnji pogreb. Verjamejo da, kljub smrti, med dušo in pokojnikom ostane neka močna vez, kar pa lahko začasno prizemlji dušo. Zgodnja kremacija pa to vez pretrga in dušo pokojnika osvobodi (Bhaskarananda 2002, 47-

⁶ Ideja reinkarnacije je lahko ideološka, v smislu, da pripadnikom nižjih kast obljublja poplačilo v nepreverljivem kontekstu posmrtnega življenja. Prav tako lahko domnevamo, da pogrebni rituali, ki služijo utrjevanju prepričanja o posmrtnosti, služijo interesom višjih kast, ki ravno prek ideologije reinkarnacije lažje ohranjajo kastni sistem in s tem svojo superiornost, saj mu pripadniki nižjih last zaradi prepričanja o posmrtni nagradi ne upirajo.

48). Če človek umre sam, daleč stran od svojih sorodnikov ali pa le-ti zaradi ignorance ne izvršijo vseh pogrebnih ceremonij, postane duh umrlega nemiren in z močno željo in nagnjenostjo k maševanju, tudi s številnimi bolj nasilnimi dejanji, saj ne more doseči svojega cilja in prispeti do poslednjega kraja, kjer bi našel svoj mir in zadovoljstvo. Pogreb naj bi se dojemal kot neka sprava oziroma način kako si pridobiti naklonjenost odhajajočega duha umrlega, s ceremonijami pa bi se preprečil njegov povratak na zemljo. Nekatera ljudstva v Indiji verjamejo, da se v nasprotnem primeru duh vrne, s seboj pa prinese bolezen, revščino in stisko ter maščevanje divjih živali (Bendann 2003, 46-47).

Poleg strahu so tu še drugi razlogi, zaradi katerih hindujci verjamejo, da je nujno truplo čim prej odstraniti in ob tem izvršiti primerne pogrebne rituale. Upepelitev trupla ne samo, da prepreči možen povratak umrlega nazaj na zemljo, temveč je tu še kup drugih motivov, ki govorijo v prid tej metodi (Bendann 2003, 50):

- preprečuje omadeževanje, ki ga povzroči smrt,
- zaščiti telo pred napadi divjih zverin,
- kremacija zaščiti pokojnika pred mahinacijo zlobnih duhov,
- proces upepelitve predstavlja sredstvo zagotovitve toplote in udobja umrlemu v prihodnjem svetu,
- eliminira proces transformacije, proces, ki je škodljiv in poguben ne samo za pokojnika temveč tudi za še živeče.

Poleg kremacije obstajajo še drugi načini in metode odstranjevanja trupel. V Indiji, v času *Rigvede*, sta se prakticirala tako upepelitev kot tudi pokop, čeprav je bil slednji manj priljubljen in spoštovan, velikokrat celo neodobranj.

Po pogrebu sledi obredno umivanje, katerega se morajo udeležiti vsi sorodniki umrlega vse tja do desetega kolena. Oblečeni v oblačila svetlejših barv se potopijo v mirujočo vodo, da bi se očistili umazanije, ki jo je prinesla smrt. Preden ponovno vstopijo v hišo, v kateri je pred tem ležal pokojnik, morajo prežvečiti listje drevesa *neem*, narediti požirek vode in stopiti na kamen, štiri kote hiše pa poškopiti s sveto vodo, vse z namenom očiščevanja. V obdobju nečistosti in žalovanja Hindujci ne smejo prakticirati določenih običajev, ki so tesno povezani z njihovim vsakdanjim življenjem, prav tako niso dovoljeni medsebojni stiki, veljajo pa tudi strožje omejitve glede prehranjevanja. Obdobje nečistosti naj bi trajalo tri dni. Po mnenju Calanda (v Bandann 1930, 126) pa čas varira glede na vrsto in stopnjo sorodstva ter lahko traja od dva do dvanajst dni. Jolly temu dodaja, da je potrebno upoštevati tudi starost in spol

pokojnika. V kolikor gre za smrt otroka, še preden mu je zrasel prvi zob, obdobja nečistosti sploh ni. V primeru smrti ženske pa smrt le te nečiste naredi zgolj njenega moža in njegove bližnje sorodnike. Upoštevati pa se mora tudi socialni položaj. Obdobje nečistosti pri višjih kastah traja le tri dni, medtem ko pri pripadniki nižjih kast obdobje nečistosti traja od enajst dni pa vse do enega meseca (ibid.).

Indija je po svoji velikosti sedma največja država na svetu in druga po številu prebivalcev. Zaradi svoje velikosti ni presenetljivo, da je tudi zelo raznolika. Kljub nekemu standardnemu vzorcu vedenja in delovanja ljudi, prihaja do razlik in odstopanj. Prav tako v samem hinduizmu, posledično s tem tudi v ritualih. Pogrebni rituali se razlikujejo glede na to iz katere kaste prihaja pokojni, katerega spola in starosti je ter kakšna je pokojnikova zgodovina.

5.1 POGREB BRAHMANA

Zadnji trenutki brahmanovega življenja so povezanimi s številnimi ceremonijami. Nekateri predpostavljajo, da to izhaja iz brahmanove želje po ohranitvi njegove superiornosti nad ostalimi tudi po njegovi smrti (Dubois 1999, 482).

Večina hindujcev se od svojih bližnjih poslovijo z veliko manj obredi in formalnostmi, kot pa to storijo svojci ob smrti *brahmana*. Kakor hitro se pojavijo »simptomi smrti«, se izbere mesto, kjer umirajoči preživi svoje zadnje trenutke življenja. Mesto se najprej premaže s kravjim gnojem, ki v hinduizmu velja za sveto in očiščevalno, nato čezenj posujejo *darbho* (vrsta trave), na koncu pa položijo nov in ceremonialno očiščen kos blaga, na katerega položijo umirajočega. Šele z dovoljenjem umirajočega se prične obred imenovan *sarva-prayaschitta* ali popolna pokoritev, ki ga vodita *purohita* (oseba, ki opravlja funkcijo duhovnika na javnih in privatnih ceremonijah) in glavni žalujoči, najpogosteje je to najbližji sorodnik pokojnega ali oseba, ki ima po splošno privzetem običaju pravico do izvajanja te funkcije. *Purohita* umirajočemu v usta vlije nekaj kapljic *pancha-gavie*⁷, s pomočjo katere se njegovo telo popolnoma očisti, nato pa ga pozoveta k recitiranju (v kolikor ni zmožen razločno artikulirati, mantre zrecitira v duhu oziroma mislih) določenih manter, s katerimi se odkupi za vse svoje grehe. Po obredu do umirajočega pripeljejo kravo skupaj z njenim

⁷ Gre za zmes zmešano iz petih snovi, pridobljenih iz kravjega telesa: mleko, kravji sir, maslo, gnoj in urin. Slednji velja še za posebno učinkovito sredstvo pri očiščevanju vseh vrst nečistosti, zato marsikateri hindujec v želji po očiščenju sledi kravi in z rokami skuša prezreti urin, del katerega nato popije, s preostalim delom pa si umije obraz (Dubois 1999, 42-43).

teletom. Okrasijo jo z rožnimi venci in zlatimi obroči, telo pa prekrijejo z kosom blaga. *Brahman* se oprime kravjega repa, medtem ko *purohita* recitira mantrе in moli, da bi le ta *brahmana* varno pripeljana na drugi svet (ibid.).

Ključnega pomena je, da *brahman* ne umre na postelji ali rogoznici Duša se namreč od telesa, v katerem je bila inkorporirana, loči in vstopi v drugo telo, telo, ki vodi do kraljestva blaženosti in sreče, kamor je namenjena. V kolikor *brahman* umre na postelji je ta dolžen posteljo prenašati s sabo kamorkoli gre, kar pa je zelo neugodno za dušo. Duša se za to lahko maščuje, nad sorodnike, ki niso poskrbeli, da bi pokojni umrl na tleh pa prikljče prekletstvo. Da bi umirajočega osvobodili takega bremena, je nujno potrebno darovati bogati miloščino in izvesti potratne obrede in ceremonije (ibid., 483).

Takoj, ko umirajoči še zadnjič izdihne je običajna navada, da se vsi prisotni istočasno razjokajo, umrlemu pa z manjšim kosom blaga zvežejo prste na nogah in rokah. Za glavnega žalujočega sledi obredno umivanje in britje obraza ter glave. Ponovno sledi obredno umivanje, tokrat z namenom, da se očisti onečaščenja, ki je posledica brivčevega dotika. Zato, da bi priskrbel umrlemu mesto v nebesih daruje dobrine (*pancha-gavia*, olje, *darbha*, riž...) in izvede obreda *sam-kalpa*⁸ ter *homam* (darovanje ognju) (ibid., 484).

Sledi umivanje in priprava trupla na pogreb. Brivec mu obrije lase, žalujoči pa ga zaradi brivčevega dotika ponovno umijejo. Na čelo mu nanesejo sandalovino in *akshatas* (neoluščen riž obarvan z mešanico žafrana in cinobra), okoli vratu pa nadenejo rožni venec. Ustno votlino mu napolnijo z betelovimi listi, telo pa še dodatno okrasijo z razkošnim oblačilom in nakitom. Truplo nato položijo na neke vrste svečano posteljo, kjer je postavljen na ogled vse dokler potekajo priprave na pogrebno svečanost. Oseba, ki vodi ceremonijo s seboj prinese nov kos obredno očiščenega blaga, s katerim ovije truplo. V kolikor je umrl za seboj pustil ženo se mu obraza ne prekrije. Z kosa blaga se odtrga manjši trak in se vanj zavije kos železa premazan z oljem. Trak zvit v obliki kite je eden izmed elementov potrebnih pri izvajanju različnih obredov ob žalovanju, o katerih bom govorila v nadaljevanju, zato je nujno, da se ga obdrži naslednjih dvanajst dni (ibid.)

Procesija se nadaljuje proti mestu kremacije. Na čelu procesije je glavni žalujoči obdan z najbližjimi sorodniki in prijatelji. Ženskam je dovoljeno prisostvovati na pogrebu le v kolikor

⁸ *Sam-kalpa* dobesedno pomeni »intenzivno preudarjanje«. Gre za nekakšno meditacijo v kateri resolvira razum, voljo, namen, jasno namero, determiniranost, hrepenenje. Ne gre za ceremonijo samo po sebi, temveč bolj za nekakšen uvod oziroma uvodno dejanje pred vsakim obredom (Dubois 1999, 144).

se ta odvija znotraj hiše. Obredov zunaj hiše, ob mestu kremacije, se ne smejo udeležiti. Izjema so ženske iz kast *brahmanov*, ki so lahko prisotne ves čas pogreba. Na poti do grmade se naredijo trije postanki. Ob vsakem postanku umrlemu v usta položijo malo surovega in namočenega riža, tako hkrati potešijo lahkoto in žejo. Vendar imajo ti postanki še en, bolj pomemben motiv. Obstajali naj bi primeri, ko se je izkazalo, da oseba, za katero so bili prepričani, da je mrtva, pravzaprav ni bila. S temi postanki želijo pridobiti čas za ponovno oživetje, v kolikor oseba ni mrtva še preden prispejo do grmade. Če se pripeti, da oseba ponovno oživi na grmadi, to pomeni grozne posledice za celotno vas. Osebi v tem primeru vstop v vas ni več dovoljen, iz skupnosti se je izžene (ibid., 485).

Ko je truplo pripravljeno in na grmadi postavljeno v pokončen položaj, sledi eno najbolj nenavadni in hkrati ostudnih obredov. Glavni žalujoči poljubi vsako telesno odprtino trupla, ji zrecitira mantra namenjeno posebno njej in jo premaže z bivoljim maslom. S tem obredom se telo popolnoma očisti. Nato še trikrat obhodi grmado, jo poškropi z vodo iz lončene posode, katero na koncu razbije na pokojnikovi glavi. S tem aktom postane pokojnikov dedič. Pred prejemom goreče bakle, s katero nato prižge grmado, mora dedič pokazati svojo bridkost in bolečino ob izgubi. Svojo žalost izkaže z zvijanjem po tleh, glasnih jokom ter močnimi udarci po prsih (ibid., 486).

Sledi že tradicionalno obredno umivanje glavnega žalujočega. V novi lončeni posodi, ki jo mora obdržati še naslednjih deset dni za potrebe obredov, skuha riž, ki ga nato oblikuje v kepe in vrže vranam. Hindujci namreč verjamejo, da vrane predstavljajo zlobne duhove, in v kolikor hrane ne sprejmemo to predstavlja slab omen za pokojnika. Namesto dovoljenega vstopa v kraljestvo sreče in udobja, bo kljub vsem mantram in očiščevalnim obredi pristal v kraljestvu *Yama-loka*, ali drugače, v peklu (ibid., 487).

Ko ugasne še zadnji plamen, glavni žalujoči povabi vse prisotne k obrednemu umivanju v imenu mrtvih imenovanemu tudi *miritika-snana*. Med prisotne kasneje razdeli nekaj kovancev in betelove liste, nato pa ga pospremijo do pokojnikove hiše, vendar ne smejo vstopiti, saj ta še vedno ni bila obredno očiščena. Očistijo si noge in vrnejo domov. Dediča pa čaka še zaključno dejanje. Posaditi mora devet vrst zrn, predvsem riž, ječmen, ingver in še pet drugih stročnic. Naštete dobrine so ene izmed nujnih potrebščin pri izvajanju obredov, ki sledijo v naslednjih dneh. Izpustitev le del teh obredov lahko povzroči pravi škandal. Izpustitev določenega dela obredov je dovoljena le v primeru revščine glavnega žalujočega (ibid.).

Opisane prakse, ne glede kako vraževerne so, jasno pokažejo, da so hindujci ohranili najbolj distinktivno idejo o nesmrtnosti duše in posledično s tem uvideli pomembnost posluževanja metod očiščevanja, ki omogočijo duši vstop v blagoslovljeno stanje.

5.1.1 OBREDJA V ČAST POKOJNIKU IN ŽALOVANJE

Hindujsko žalovanje traja eno leto, v tem času pa se izvajajo številni obredi in ceremonije (Dubois 1999, 489-497):

Prvi dan po pogrebu se glavni žalujoči (po navadi je to najbližji sorodnik umrlega ali dedič) v spremstvu sorodnikov in prijateljev odpravi na mesto posvečeno sežiganju mrtvih ter tam obnovi ceremonije, ki so se izvajale na dan pogreba. *Brahmani* izvršijo obred imenovan *miritika-sanana* ali *kopel mrtvih*, prejmejo betel in odidejo.

Tretji dan dedič ponovno zbere sorodnike in prijatelje, tokrat na dvorišču svoje hiše. V kot dvorišča postavi religijsko skulpturo *pandal* (paviljon narejen iz listov) pripravi kolače, skuha riž in sedem vrst zelenjave. Pripravljeno hrano postavi na štirikrat prepognjen kos blaga. Nadalje pripravi pet glinastih loncev napoljenih z *pancha-gavio*, rižem, zelenjavo, sandalovino, *akshatas*, tremi manjšimi kosi oblačil, ki so obarvani rumeno, moko, dvema manjšima palicama, betelom, oljem in desetimi darili. Opremljen z vsem potrebnim se dedič v spremstvu povabljenih odpravi na prizorišče sežiga. Tam uprizori obredno umivanje, si nadene prstan oziroma *pavitram*⁹, izvrši obred *sam-kalpa*, dodaten lonec pa napolni s sveto vodo, katero poškropi po pepelu. Nato počepne, obrnjen proti vzhodu ponovno uprizori *sam-kalpo*, medtem pa iz pepela s pomočjo palice izlušči ostanke trupla ter ob tem prepeva mantre. Preostali del pepela vrže v vodo. Iz kosti in drugih ostankov, ki jih je izluščil iz pepela, sestavi skulpturo, katere videz spominja na človeško figuro, ki naj bi predstavljala pokojnika. Sledi darovanje dela dobrin, s katerimi je pred tem napolnil glinene lonce. Na isto mesto, kjer je bilo truplo sežgano nato postavi gomilo zemlje, okoli nje pa tri kamne. Kamen, katerega postavi na sredino gomile poimenuje po pokojniku, drugi kamen, imenovan *Yama*, postavi na južni konec kupa, tretji kamen, *Rudra*, pa na severni konec gomile. Kamne nato ob prepevanju molitev premaže z oljem, jih oblije z vodo in zavije v rumeno blago. Kamne položi nazaj na prvotno mesto in opravi *pujo* (obredno čaščenje). Ko zaključi, ga obkrožijo

⁹ Amulet, ki sestoji iz treh, petih ali sedmih stebelc trave imenovana *darbha*, prepletenih v obliko prstana (Dubois 1999, 150)

brahmani in skupaj z njim jokajo. Sledi še zadnje dejanje, ko preostal del dobrin skuha in jih daruje kamnom, riž pa vrže v množico prisotnih. Zelo pomembno je, da skozi ves čas ceremonije ohrani kamenje in lonce z dobrinami, saj mora v nasprotnem primeru obred ponoviti. Ta ista ceremonija se ponavlja dnevno, vse tja do *devetega dne*.

Deseti dan se v obred vključi vdova pokojnika. Po obrednem umivanju si veke namaže z antimonom, čelo z živo rdečo barvo, vrat s sandalovino, okoli katerega si nato nadene še venec dišečih rož, roke in noge premaže z barvo žafrana ter se okraši z najbolj dragocenim nakitom, kar ga premore. Ko je pripravljena jo obkrožijo poročene ženske in skupaj z njo jokajo. Medtem glavni žalujoči pripravi vse nujno potrebne predmete in potrebščine za obred ter se ponovno v spremstvu odpravi na mesto sežiga, kjer zopet ponovi vse zgoraj že opisane ceremonije. Po *sam-kalpi* si nadene *pavitram* in zakoraka v sveto reko. Obrnjen proti vzhodu prepeva molitve. Obred se zaključi, ko preko svoje glave v vodo vrže lonc napolnjen s tremi kamni. Sledi obredno umivanje, na kopnem pa še enkrat ponovi *sam-kalpo*. Z dovoljenjem *brahmanov* se skupaj s sorodniki pobrije. Britje namreč v prvih desetih dneh žalovanja ni dovoljeno. Na mestu, kjer je bilo sežgano truplo postavijo kup zemlje in jo poimenujejo po pokojniku. Na tem mestu se vdova znebi nakita, si odstrani barve s telesa in sname *tali* (zlat ornament, ki ga okoli vratu nosi vsaka poročena ženska v Indiji) ter na ta način pokojnemu izkaže ljubezen in vdanost. Na prizorišču se prisotnim pridruži *purohita*, ki vodi obred *puniaha-vachana*, blagoslovitev svete vode. Vsem ženskam, ki prisostvujejo obredu ponudi požirek posvečene vode ter jih poškropi. S tem jih očisti onečaščenja pridobljenega z udeležitvijo pogrebne ceremonije.

Na *enajsti dan* dedič pozove devetnajst *brahmanov* in jim pripravi pojedino. Sledi nekaj manjših obredov, vrhunec dneva pa predstavlja ceremonija, v kateri osvobodijo bika. Za ta namen izberejo bika starega tri leta. Biti mora enobarven – bel, črn ali rdečkast. Bika najprej umijejo nato pa premažejo s sandalovino in *akshatas*, okrasijo ga z venci rož, v desno stegno pa mu z vročim železom vžgejo znamenje, na katerem je upodobljeno eno izmed *Šivinih* orodij. Dedič nato prosi boga *Šivo* za dovoljenje osvoboditve bika. Bika izpustijo in mu dovolijo, da se potika naokoli po pašniku brez rejca. Kot darilo ga podari enemu izmed prisotnih *brahmanov*. Ceremonija se zaključi z obdaritvijo *brahmanov*, ki se morajo pred odhodom očistiti.

Dvanajsti dan dedič ponovno prikliče *brahmane*, tokrat osem. Enega izmed njih določi za predstavnika umrlega. Na tleh zariše tri kvadrate in jih prekrije z mantrami blagoslovljenim

kravjim gnojem, polije z oljem in prekrije s travo imenovano *darbha*. V kvadrat na sredini namesti *brahmana*, ki predstavlja pokojnika. Noge mu premaže z oljem in prekrije z *darbho*, nato pa vse skupaj umije z vodo. Druga dva *brahmana* odideta v drugi kvadrat, ostalih pet pa v tretjega. Obred ponovi pri vsakem izmed njih. Ponovno se vrne k prvemu *brahmanu*. Medtem ko prepeva molitve, *brahmana* poškropi z nekaj kapljicami olja, mu nadene uhane in zlat prstan ter mu izroči darilo, v katerem sta dva kosa blaga, bela odeja, skleda in betel. Okoli vratu mu obesi venec, telo pa mu premaže s sandalovino. Po gostiji, ki je bila pripravljena za *brahmane*, se dedič umije in vrne domov, kjer objame svoje sorodnike in prijatelje in vsakemu od njih izreče sožalje in mu nameni nekaj tolažilnih besed. *Purohita* med prepevanjem manter poškropi vsak kot hiše z sveto vodo, s čimer očisti tako hišo kot tudi vse, ki v njej bivajo.

Na *trinajsti dan* se izvede obred *homam* v čast devetim planetom.

Podoben obred dvanajstega dne se ponovi še na *sedemindvajseti dan*, le da tokrat prisostvujejo le trije *brahmani*, ki predstavljajo pokojnika, njegove očeta in njegovega starega očeta. Isti obred ponovijo na *trideseti*, *petinštirideseti*, *šestdeseti*, *petinsedemdeseti*, *devetdeseti*, *stodvajseti*, *stopetinsedemdeseti*, *stodevetdeseti*, *dvestodeseti*, *dvestoštirideseti*, *dvestosedemdeseti*, *tristoti* in *tristotrideseti dan*.

Pogrebne ceremonije za žensko so podobne tistim, ki jih pripravijo za moškega, nekoliko manj pozornosti se nameni le ovdoveli materi in pa vdovi, ki je umrla brez potomcev. Zgoraj opisanih pogrebnih svečanosti so deležni tudi pripadniki kaste *kšatrijev* in *vaišiji*. *Šudre*, zadnja, najnižja kasta se od svojih bližnjih poslovijo manj slovesno in formalno. Obredi potekajo brez prepevanja manter in darovanj.

5.2 POGREB PRIPADNIKOV NIŽJIH KAST

Pripadniki najnižje kaste, *šudre*, živijo izključno za sedanost in se ne obremenjujejo s prihodnostjo niti ne s preteklostjo. Strahu do smrti skorajda ne občutijo, bolj kot nje se bojijo vzrokov za smrt in bolezni. Tudi zanje ne obstaja nek nepreklicen konec, kajti verjamejo, da se človek po določenem času ponovno rodi in prične z novim življenjem. Ne posedujejo bogastva ali zemeljskih dobrin, zato v življenju nimajo veliko za izgubiti. Poleg tega so kot pripadniki najnižje kaste velikokrat zaničevani, izobčeni, ogoljufani in deležni grobega

ravnanja s strani pripadnikov višjih kast. Zato ni presenetljivo, da marsikdo smrt dojema kot odrešitev pred zatiranjem, trpljenjem, stradanjem in propadanjem.

Kakor hitro zaslutijo, da se bliža smrt, se sorodniki in prijatelji, včasih kar celotna vas, umirajočega zberejo v njegovi hiši in ga spremljajo v njegovih zadnjih trenutkih. S postelje ga preložijo na tla. Človek je bil rojen na materi zemlji, zato hindujci verjamejo, da mora tako tudi umreti. Takrat vse prisotne ženske planejo v jok, ženo, mati in hčere zajame histerija. Tako je vse do zadnjega diha umirajočega. Moški so bolj zadržani, vendar kljub temu, predvsem bližji sorodniki umrlega, pokažejo svojo bolečino in žalost ob izgubi (Fuchs 1940, 53). Za razliko od pogreba pripadnika višje kaste, se pri pogrebnih obredih nižjih kast uporabita dva glasbena inštrumenta, in sicer trobento imenovano *tarai* in inštrument narejen iz morske školjke. Z njima naznanijo žalostno vest po celotni soseščini, njun oster in monoton zvok pa ceremonijo spremlja neprekinjeno od trenutka smrti pa vse do konca pogrebne svečanosti (Dubois 1999, 497).

Po smrti bližnji sorodniki pokojnika, za čas priprav na pogreb, pokrijejo z belim ogrinjalom, v primeru smrti pokojnice pa uporabijo ogrinjalo rdeče barve. Višje kaste truplo vedno umijejo in ga očistijo, pri *šudrah* pa to ni v navadi, vendar tudi ni prepovedano. Truplo nato oblečejo. Moškemu pokojniku nadenejo turban svetlo rdeče barve, žensko oblečejo v rdeč sari. Kvaliteta oblek se s starostjo pokojnika izboljšuje, višja kot je starost pokojnika ob smrti boljše kvalitete je obleka. Pri mlajših se uporabijo bolj preprosta oblačila, otroci pa so oviti zgolj v belo ogrinjalo. Truplo se nato odnese iz hiše in položi na mrtvaški oder. V kolikor je pokojni za seboj zapustil ženo, sledi obred v katerem si vdova nadene ves razkošen nakit kar ga premore ter pripravi pladenj s petimi praški in začimbami različnih barv, s katerimi prebarvajo pokojnikovo obraz. Sledi še ena ganljiva ceremonija, v kateri se vdova tokrat znebi razkošnega nakita, oblek in vseh drugih okrasij, ki jih lahko nosijo samo poročene ženske. Med srce trgajočem joku ob truplu moža vdova v zmes vode in kurkuma, *haldi*, pomoči dlani in na možu na vsaki strani prsnega koša pusti svoj odtis rok. Navada pri nekaterih ljudstvih je, da ženina in nevesto vaščani štiri dni pred poroko namažejo s to isto zmesjo in jih tako pripravijo na zakonsko življenje. S tem, ko vdova namaže pokojnega moža se od njega poslovijo, izgubi pravico nad njegovim telesom, njuna zakonska vez pa je razdrta (Fuchs 1940, 54-58).

Vse priprave na pogreb se odvijajo takoj po smrti. Zaradi strahu pred duhom pokojnika, se trupla želijo čim prej znebiti. V kolikor nekdo umre v večernih urah ali ponoči se priprave na

pogreb preložijo na naslednje jutro. Vendar pa se v tla tik pred pokojnikovo glavo, in na koncu trupla zabije po en žebelj. S tem na bi se na tleh pridržalo tudi duh umrlega in ta posledično ne bi mogel ponoči škodovati sorodnikom. Ko se priprave zaključijo se procesija začne pomikati proti mestu pogreba. Na čelu procesije je sin ali mlajši brat, za njim snaha ali katera druga bližnja sorodnica, šele nato štirje nosači s truplom pokojnika, zadnji so vaščani. Ženskam je dovoljeno spremljati procesijo zgolj nekaj korakov, največkrat se njihova pot zaključi na koncu vasi. Verjamejo namreč, da naj bi bil pokojnikov duh še posebno škodljiv ženskam in otrokom, zato naj se ti ne bi približevali mestu pogreba (ibid., 58-59).

Po pogrebu se vsi vrnejo v hišo pokojnika. Ena izmed prisotnih žensk nabere kup svežega kravjega gnoja, s katerim očisti mesto, kjer je pokojni umrl. Drugi se medtem pripravljajo na obred z *gur-om* (s trstnim sladkorjem). Najbližji sorodnik umrlega naredi grižljaj *gura* in ga takoj izpljune, kot znak, da je še tako sladka stvar v času žalovanja grenka. Ponovno naredi grižljaj, tokrat ga poje in s tem nakaže, da mora imeti tudi največja žalost svoje meje. Obred ponovijo še drugi prisotni možje, za njimi pa še ženske (Fuchs 1940, 67). Naslednji dan se prične žalovanje, ki pri *šudrah* načeloma traja le tri dni, le bolj premožni žalujejo deset dni in določene obrede izvajajo na trideseti dan (Dubois 1999, 498). V tem času najbližji sorodniki ne zapuščajo hiše, temveč več čas sprejemajo obiske žalujočih gostov. Skupaj objokujejo smrt sorodnika in prepevajo žalne pesmi, pripravljajo posebne obede in izvajajo rituale v čast in vse dobro pokojnika ter njegove duše.

Pogrebni obredi nižjih kast se v različnih delih Indije razlikujejo. V nekaterih predelih mrtve pokopljejo ali sežgejo, drugje truplo vržejo v reko, pretvarjajoč se, da gre za sveto reko Ganges. Slednji način pokopa je enostaven, hiter in najcenejši, zato se ga poslužujejo predvsem pripadniki sekt *Šive* in revnejše skupine znotraj najnižjih kast (Dubois 1999, 499).

Na način pogreba, če se ta sploh izvede, in na obrede po smrti, pa močno vpliva tudi tragična usoda ali zdravstveno stanje posameznika. Obstaja kar nekaj primerov, zaradi katerih je bil posameznik prikrajšan za spodoben pogreb po smrti. Eden izmed takih primerov so albini, ki zaradi svoje bolezni in barve kože vzbujajo pri ljudeh občutke nelagodja in strahu, celo starši se svojemu albino otroku odrečejo in ga zapustijo. Zato ni presenetljivo, da mu odrečejo tudi primeren pogreb. Preprosto jih po smrti vržejo v jarek, kakor to storijo pri vseh, ki so umrli zaradi kožnih bolezni. Pogreb se prav tako, v določenih provincah Indije odkloni osebam, ki

so umrle zaradi ran ali eruptivnih bolezni, ko so koze¹⁰ ali ošpice, imajo kakršne koli bele izpuščaje ali znamenja po telesu, nosečim ženskam¹¹, ki so umrle pred porodom in žrtvam tigrov (Dubois 1999, 318-319).

5.3 ŽENSKÉ IN POGREBNI RITUALI

5.3.1 VDOVSTVO

Velika večina vdov v Indiji živi v slabih življenjskih pogojih, izolirane od družine in pravih ekonomskih priložnosti za preživetje. Za hindujsko žensko, katere finančna varnost in identiteta sta močno odvisni od zakonskega stanu, smrt moža pomeni dramatično spremembo. V hinduistični tradiciji je imela vdova malo možnosti: lahko je zaživela asketsko in aseksualno življenje (stroga pravila in omejitve so značilne predvsem za vdove višjih kast) ali pa je postala *sati*, ženska, ki se živa zažge ob moževem truplu, o kateri bom več pisala v naslednjem poglavju. Obstajala je še tretja možnost, možnost ponovne poroke, navadno z mlajšim bratom pokojnega moža, vendar je ta praksa pogostejša le pri nižjih kastah (Šepetavc 2009, 10).

Omenila sem že, da žalovanje poteka od nekaj dni pa vse do enega leta, odvisno od kaste in stopnje sorodstvene povezanosti s pokojnim. Vendar pa to ne velja za vdovo, ki mora za svojim možem žalovati vse do njene smrti. Prehod iz statusa vdove višje kaste je obeležen z več rituali, ki simbolno in dobesedno vrišejo njen novi status v telo, njen telesni videz naj bi jo ločil od drugih žensk. Odpovedati se mora nakitu in poročnim simbolom (*kumkumi*, rdeči piki na čelu, in *sindoori*, naneseni na prečko), nositi sme le oblačila bele barve, obrijejo ji glavo ali vsaj postrizejo lase na kratko, na čelo ji nanesejo pepel. Prepovedano se ji je udeleževati praznovanj in sodelovati v slovesnostih, jesti sme le hladno hrano, da ohladi seksualno energijo, spati mora na tleh (Šepetavc 2009, 16; Dubois 1999, 353). Omenjeni rituali so polni simbolike. V nasprotju z rdečo barvo, ki jo nosi nevesta na poroki in pomeni plodnost, bela barva simbolizira aseksualnost, lahko pomeni tudi čistost, če jo nosi mlado dekle, ali smrt če jo nosi vdova. Pepel na vdovinem čelu asociira na pogrebno žaro, gosti in

¹⁰ Truplo *brahmana*, ki je podlegel bolezni koz se ne glede na bolezen zažge, pri *šudrah* pa se tako truplo vedno pokoplje.

¹¹ Pri kasti *brahmanov* je v navadi, da iz trupla noseče ženske pred pogrebom izločijo fetus in ga zažgejo ločeno od ženske.

dolgi lasje so znak močne seksualne energije, povezuje se jih z žensko lepoto in poželjivostjo. Obratno pa obriti lasje ponazarjajo izgubo moči, svobode in seksualne energije. Obrita glava postane javni simbol njenega novega defemeniziranega statusa, ki se ponekod v skrajni obliki izraža tudi skozi jezik, saj je ne kličejo več »ona« temveč »ono«. V nekaterih predelih Indije se lasje povezuje tudi z idejo o onesnaženosti. Mnogi verujejo, da če si vdova las ne obrije, vsaka kaplja vode, ki pade na njene lase, umaže dušo njenega pokojnega moža tolikokrat kot ima vdova las na glavi (Chakravarti v Šepetavc 2009, 16).

Med vdovami višjih kast je prehod v vdovstvo še posebej problematičen, nekateri avtorji ga označujejo kot vdovino družbeno smrt. Prehod v stanje njene družbene smrti je povezan s koncem njenih reprodukcijskih možnosti, zaradi smrti moža, in njene izolacije od družine, najpomembnejšega elementa družbene strukture. Vendar pa je ta, kljub družbeni smrti, še vedno živ del družbe, ki ga je potrebno na nek način inkorporirati in nadzorovati. Ena izmed možnosti je ustanovitev ločene skupnosti vdov, podobne skupnostim ženskih asketinj, druga je ta, da se vdove obdrži v družbi, vendar se jih potisne na sam rob, nato pa se to marginalno pozicijo vdov institucionalizira. Vdove so tako obvisle med družbeno smrtjo, odrezane od lastne identitete in seksualnosti, in nadaljnjim fizičnim obstojem (Suryakumari v Šepetavc 2009, 15-16). Za razliko od vdov višjih kast, pa ženskam nižjih kast vdovstvo ne predstavlja večjih in dramatičnih sprememb družbenega statusa. Razlago za to lahko najdemo v tem, da je vdovstvo v nižjih kastah organizirano glede na reprodukcijske in tudi produkcijske zmožnosti ženske (in ne zgolj prve kot pri višjih kastah). Zaradi iskanja dela je mobilnost ključnega pomena za preživetje nižjih kast, zato pomen razširjene družine ni tolikšen kot pri višjih kastah, status pa ni tesno povezan s častjo družine, odnos med spoloma je bolj uravnovešen (ženska ima svoj dohodek in s tem večjo pogajalsko moč). Čeprav se zdi, da je položaj vdov nižjih kast mnogo boljši od položaja vdov višjih kast pa Chakravarti (v Šepetavc 2009, 17) opozarja, da je bila ponovna poroka nižjekastnih vdov vse prej kot prostovoljna izbira, saj je bila sistematično vsiljena s strani višjih kast z namenom ustvarjena in ohranjanja razlik med kastama (večno vdovstvo je postalo indeks višje kaste, ponovna poroka pa utemeljitev umazanosti in manj vrednosti nižjih kast) ter reprodukcije delovne sile med nižjimi kastami.

Določila za vdove in dejanske prakse so se skozi čas spreminjale, kar je moč razbrati iz zgodovinskega pregleda hindujskih tekstov. Ponovna poroka je bil v vedskem obdobju dokaj pogost pojav, z uveljavitvijo *Manujevega zakonika* pa se je uveljavilo večno žalovanje vdov, ki so se zavezale asketskemu in aseksualnemu življenju. V 8. stoletju pa je *brahmanska* tradicija ponudila in utrdila dva modela za vdovo višjih kast – model *sati*, žene, ki zavrne

vdovstvo in se pridruži pokojnemu možu na pogrebni grmadi, in model *žive sati*, asketske vdove, ki živi v celibatu (Chen v Šepetavc 2009, 15).

5.3.2 SATI

Beseda »*sati*«¹² v sanskrtu pomeni »krepostna ženska«, izhaja pa iz besede *sat*, ki pomeni resnica, odlika oziroma krepost ali dobrota oziroma uslužnost (Sugirtharajah 2001, 6). Ta časten naziv se je dodelil ženi, ki se je zaradi svoje globoke vdanosti pokojnemu možu odločila žrtvovati in se živa zažgati na grmadi ob njegovem truplu (Bendann 2003, 241). Obred, v katerem ženska postane *sati* ima dve obliki: *sahamarana*, kar pomeni »umiranje skupaj z« in *anumarana*, »v skladu z«. Slednji termin se uporablja za primere, ko mož umre in je pokopan daleč stran od žene (na primer v času vojskovanja) ali v primeru, ko je njena smrt zaradi določenih razlogov prestavljena. Sveti teksti naj bi takšen obred prepovedovali (ali ga vsaj za določen čas prestavili) vdovam v času menstruacije (menstruacija se izenačuje z nečistostjo), če je bila ta noseča ali če je imela v oskrbi mlade otroke. V tem primeru se žena zažge skupaj z nečim, kar je pripadalo oziroma kar predstavlja njenega moža (Thompson 2007, 15; Stein 1978, 254). V primerih, ko se pokojnika pokoplje in ne zažge, se *sati* prav tako živo pokoplje ob moževem truplu.

Sati ima mitološko razlago. Po enem mitu je *Sati* žena *Šive*, ki naredi samomor, potem ko je njen oče užalil *Šivo*. Po drugem mitu *Šiva* užali *Sati*, s tem ko ji ne dovoli, da bi sodelovala pri pogrebu svojega očeta, nakar *Sati* napravi samomor. Legenda oziroma mit naj bi bil paradigma za ravnanje ljudi – žena naj se možu pridruži na grmadi ali mu čez čas sledi (Smrke 2000, 89). Povodi za *sati* in načini izvajanja obreda so znotraj držav v Indiji različni. V skupnostih, kjer je vladala poligamija in je mož imel več žena, je bila lahko *sati* le ena. Običajno je bila to njegovala najljubša žena. Postati *sati* je bilo neke vrste čast za izbrano žensko in sramota za ostale žene. Ne glede na raznolikost običaja pa je vsaka *sati* bila deležna visoke časti, njeno družino pa je bila globoko spoštovana. Verjamejo, da ženska, ki postane *sati*, s tem blagoslovi svojo družino za naslednjih sedem generacij, njej v čast in njenemu pogumnemu dejanju pa se postavi tempelj ali kakšno drugo religijsko svetišče (Adaniel's info site, 14.8.2010).

¹² Beseda *sati* se nanaša na osebo, ki se zažge ob možu. Kasneje se je začela uporabljati tudi za obred, v katerem se žena zažge ob možu, ki je v angleškem jeziku ločen z drugačnim zapisom »*suttee*«. V nalogi se uporablja beseda *sati* za oba pomena – osebo in obred, odvisno od konteksta.

Tako kot pogrebi, tudi *sati* vsebuje temeljite priprave in predhodne rituale. Vdova mora skozi številne zaobljube, znamenja in teste pokazati svojo determiniranost obredu. Sama ceremonija se prične s procesijo proti mestu kremacije. Vdovo spremljajo duhovniki, žalujoči in navdušena množica. Nosi svečano obleko, krasi pa jo razkošen nakit. Kot je to navada pri številnih drugih obredih tudi tu trikrat obhodi ogenj ali grmado. Nakit nato razdeli med gledalce ter se povzpne na grmado, kjer se pridruži svojemu pokojnemu možu. Mesto, na katerem umre *sati*, postane nekakšno lokalno svetišče, vaščani in svojci pa jo častijo kot svetnico in junakinjo (Stein 1988, 467).

Obrede, podobnim obredu *sati*, so poznali že stari Grki, obstajajo pa tudi zapisi o žrtvovanju vdov med Skandinavskimi narodi, Slovani, Egipčanih, Kitajcih, pa tudi med Fidžijci, Maori, nekaterimi indijskimi in številnimi afriškimi plemeni (Thompson 2007, 24-25; Stein 1978, 253). *Sati* je torej starodaven obred, kot hindujski obred pa se je pojavil in začel prakticirati kasneje, nekateri avtorji omenjajo obdobje 4. stoletja pr. n. št.. V *Vedskih* tekstih so natančno opisane pogrebne ceremonije Arijev, vendar pa nikjer ni omenjen ritual *sati*. Obred je prvič omenjen v besedilih *Atharvavede*, *Mahabharate* in *Ramayane*. Od tu se je izpeljalo pojmovanje, da je grešno in sramotno, če žena preživi moža (Bendann 2003, 240-241; Smrke 2000, 89). Večjo pozornost obredu se je namenilo v času britanske kolonizacije v Indiji v 19. stoletju. Prevladoval je v določenih predelih Indije, posebej pogost pa je bil v državi Bengal in Radžastan. Čeprav je *sati* dokončno postal nezakonit leta 1829, pa še vedno ni povsem odpravljen in še danes poročajo o novih primerih (Sugirtharajah 2001, 6-7). Najbolj odmeven je bil primer 18-letne Roop Kanwar iz leta 1987, zaradi katerega je indijska vlada sprejela nov zakon o prepovedi izvajanja tovrstnih obredov. Vendar pa je dolga hindujska tradicija premočno zasidrana v indijski družbi, saj se obredi še danes ponekod izvajajo, kar pričajo novi incidenti leta 2006¹³ (The Times of India, 2006; BBC News, 2006) in 2008¹⁴ (The Times of India, 2008).

Obred *sati* je sprožilo tudi številne polemike o tem ali gre za prostovoljen ali prisiljen akt. Kljub temu, da naj bi bilo *sati* prostovoljno dejanje, pa so znani številni primeri, ki pričajo o nasprotnem. Žrtvovanje vdov ni vedno rezultat njihove svobodne volje, nanjo med drugim pritiska tudi družina (s svojimi ekonomskimi interesi), saj bi odklonitev omadeževala čast družine (Smrke 2000, 89), obstajajo pa tudi zapisi o vdovah, ki so bile fizično prisiljene v

¹³ 18. maja 2006 naj bi v državi Uttar Pradesh 35-letna ženska skočila v plamenečo grmado in zgorela skupaj s pokojnim možem. Podoben primer je bil zabeležen tudi 21. avgusta istega leta v državi Karnataka, ko se je zažgala 40-letna vdova.

¹⁴ 75-letna ženska iz Raipurja 11. oktobra 2008 skoči na grmado, na kateri je gorelo moževo truplo.

dejanje. Nemalokrat se je zgodilo, da so vdovo omamili, privezali na grmado ali ji kako drugače onemogočili pobeg iz gorečih plemen. V kolikor se je vdova prostovoljno odločila za dejanje, pa se je odločitev smatrala za dokončno in nepreklicno.

6 SKLEP

Ideja o *reinkarnaciji* se je rodila v okviru klasične indijske misli. Zgodnje vede opisujejo nekakšno transmaterialno osebo, ki se odvisno od posameznikovega življenja, po fizični smrti znajde v nebesih ali peklju. V kasnejših tekstih se vpelje idejo o nešteti zemeljskih eksistencah v različnih življenjskih oblikah. Dokončno pa reinkarnacijo utemeljijo *Upanišade*, ki posameznikovo dušo, *atman*, razumejo kot del univerzalne duše, *brahmana* (Črnič 2002, 89).

Vera v *reinkarnacijo* izhaja iz dualističnega pojmovanja človeka, ki ga sestavljata duša in telo, sam pojem *reinkarnacija* pa pomeni ponovno utelešenje duše, ki se preseli iz enega telesa v drugega. Po hindujski tradiciji je človek podvržen neskončnemu krogu rojstev in smrti imenovanemu *samsara*. Kakšna bo utelesitev posameznika v naslednjem življenju, je odvisno od njegove *karme*, ki pa je rezultat njegovih dejanj v prejšnjem življenju. Cilj večine hindujcev je doseči boljše *reinkarnacijo*, le manjšina, predvsem kasta *brahmanov*, si za cilj zastavi *mokšo*, ki pa se doseže, ko se *atman* združi z *brahmanom*.

Omenjeno dualistično pojmovanje človeka in ideja ponovnega rojstva močno zaznamuje pogrebne obrede. Temeljne doktrine hinduizma in eshatologija narekujejo sam potek obredov, vendar pa me je v nalogi bolj kot to zanimal vpliv kastnega sistema in ali se pogrebni obredi razlikujejo glede na družbeni položaj pokojnika oziroma njegovo pripadnost določeni kasti. Moja teza je bila, da se kljub uradni odpravi kastnega sistema avgusta leta 1947, v pogrebnih ritualih še vedno kaže vztrajnost tovrstne družbene ureditve. Skozi opise ritualov višjih in nižjih kast lahko to tezo potrdim. Pogrebni rituali se torej razlikujejo glede na to, kateri kasti je pripadal pokojnik in njegova družina. Vendar pa prihaja do razlik tudi znotraj iste kaste. Vsaka od štirih glavnih *varn* vključuje veliko podkast oziroma *džatijev*, le te pa se nadalje delijo še v številne druge skupnosti. Do delitve prihaja zaradi drugačnih poklicev, političnih razlogov, pripadnosti različnim predelom Indije, čaščenja različnih božanstev itd. Kljub temu pa znotraj *varn* vlada hierarhija. Vsi sprejemajo dejstvo, da so *brahmani* vedno najvišja *varna* v hierarhiji in da se *nedotakljivi*, izobčenci, nahajajo najnižje oziroma celo izven sistema osnovnih štirih kast. Takšna superiornost se kaže tudi v pogrebnih ritualih. Pogrebi

brahmanov so bolj slovesni in formalni, obleke so razkošnejše, daritve bolj bogate in dragocenejšje. Obdobje nečistosti pri *brahmanih* traja zgolj nekaj dni. V nasprotju pa so pogrebi nižjih kast bolj preprosti, ne narekujejo jih stroga pravila, velikokrat potekajo tudi brez daritev in molitev. Obredov je manj, tudi zaradi obdobja žalovanja, ki pri *šudrah* traja zgolj nekaj dni, le premožnejši znotraj te kaste pa lahko določene žalne obrede izvajajo do tridesetega dne po pokojnikovi smrti. Ne glede na razlike, do katerih prihaja znotraj kast pa je vsem skupno prepričanje, da le pravilno in dosledno izvedeni pogrebni obredi omogočijo duši nemoten prehod v naslednjo stopnjo svoje eksistence.

Indija je danes moderna demokratična država, a v nekaterih pogledih še vedno močno tradicionalna. Poleg že omenjeni kastni sistem, je tu še položaj žensk v družbi, ki je, predvsem v ruralnem področju, kljub očitnemu napredku države, še vedno podrejen in neenakopraven moškemu. Zgodovinsko gledano je bila za žensko vedno značilna subordincija moškemu, nemalokrat pa je bila obravnavana tudi kot drugorazredni državljani. Njeno poslanstvo je postati žena in mati. Tu se nahaja njena identiteta, uporabnost in njen razlog za življenje. Ženska naj bi bila pod nadzorom moškega celo svoje življenje, le z življenjem, podrejenim moški avtoriteti, in ubogljivostjo pa naj bi si prislužila nebesa. Patriarhalnost je očitna tudi v pogrebnih ritualih. Ne samo, da se pogrebom žensk, tako kot pogrebom pripadnikov nižjih kast, namenja manj pozornosti in so le-ti dokaj preprosti, ženskam ni dovoljeno prisostvovati na pogrebu svojega moža ali drugega sorodnika, nepomembna pa je tudi njihova vloga pri obredih žalovanja, ki jih večinoma izvaja moški predstavnik. Našo tezo o patriarhalnosti potrjuje tudi v nalogi opisana funeralna praksa – obred *sati*, in že samo dejstvo, da je *sati* ženska in ne moški.

V zadnjem stoletju so se pojavila razna hindujska reformna gibanja, ki so terjala reforme hinduizma v imenu pravega in avtentičnega hinduizma. Številni reformatorji so si prizadevali odpraviti politeizem, kastni sistem, poroke otrok, *sati* in stigmatizacijo vdov, hkrati pa uvesti medkastne poroke in ponovno poroke vdov. Prav tako so zahtevali reforme pogrebnih ritualov, saj so bili ti še ena priložnost več, da se utrdi določene družbene strukture in norme ter družbeno potrdi manjvrednost žensk. Ena najpomembnejših oseb pri osamosvojitvi Indije je bil Mahatma Gandhi, ki se je boril za izboljšanje položaja *nedotakljivih* (nadel jim je ime *haridžani* ali božji otroci), pomembno vlogo pa je odigral tudi pri izboljšanju položaja žensk v državi, saj je verjel v njihovo sposobnost doprinosi k indijskemu narodu, ne glede na njihovo status ali pripadnost kasti. Danes je, tudi kot posledica večje urbanizacije in porasta poklicev, veliko žensk izobraženih, mobilnih in vključenih v javno sfero.

Kastna ureditev družbe in podrejen položaj žensk sta lahko da služila svojemu namenu v starodavnih časih, vendar pa ne sodita med vrednote in načela modernega časa, kot so demokracija, temeljne človekove pravice, svoboda posameznika, enakopravnost in nediskriminacija. Kljub številnim spremembam in reformam, ki jih je po osamosvojitvi doživela Indija, prav tako hinduizem, pa je večtisočletna tradicija še premočno zasidrana pri hindujcih in bo še v prihodnje predstavljala eno glavnih ovir na poti k bolj moderni, demokratični in sekularni Indiji.

7 LITERATURA

1. *Adaniel's info site*. Dostopno prek: <http://adaniel.tripod.com/> (10. avgust 2010).
2. *BBC News*. 2006. India wife dies on husband's pyre, 22. avgust. Dostopno prek: http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/5273336.stm (14. avgust 2010).
3. Bendann, Effie. 2003. *Death customs: an analytical study of burial rites*. Kila: Kessinger Publishing Co.
4. Bhaskarananda, Swami. 2002. *The Essentials of Hinduism: a comprehensive overview of the world's oldest religion*. Seattle: Vibeka Press.
5. Cazeneuve, Jean. 1986. *Sociologija obreda*. Ljubljana: Založba ŠKUC.
6. Črnič, Aleš. 2002. Pojmovanje smrti: sodobni zahod in tradicionalna Indija. *Emzin* 12 (1-2): 87-91.
7. --- 2005. *V imenu Krišne: družboslovna študija gibanja Hare Krišna*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
8. Davis, Richard H. 1988. Cremation and liberation: the revision of a Hindu ritual. *History of religion* 28 (1). Dostopno prek: <http://www.jstor.org.nukweb.nuk.uni-lj.si/stable/pdfplus/1062167.pdf> (14. oktober 2008).
9. Dubois, Abbe J.A.. 1999. *Hindu mannersm customs and ceremonies*. India: Low price publications.

10. Fuchs, Stephen. 1940. The funeral rites of the Nimar Balahis. *Primitive Man* 13 (3/4).
Dostopno prek: <http://www.jstor.org.nukweb.nuk.uni-lj.si/stable/pdfplus/3316180.pdf>
(13. september 2009).
11. Ihan, Alojz. 2002. Smrt kot biološki, subjektivni in obredni fenomen. *Emzin* 12 (1-2):
59-62.
12. Južnič, Stane. 1991. *Antropologija smrti*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
13. Kerševan, Marko. 1975. *Religija kot družbeni pojav*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
14. Ma'sumian, Farnaz. 1996. *Life after death: a study of the afterlife in world religions*.
Oxford: Oneworl Publications.
15. Norris, Pippa in Ronald Inglehart. 2004. *Sacred and secular: religion and politics worldwide*.
Cmbridge, New York: Cambridge University Press.
16. Smrke, Marjan. 2000. *Svetovne religije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
17. Stein, Dorothy K. 1978. Women to burn: Suttee as a normative institution. *Signs* 4 (2).
Dostopno prek: <http://www.jstor.org.nukweb.nuk.uni-lj.si/stable/pdfplus/3173024.pdf>
(22. september 2009).
18. --- 1988. Burning widows, burning brides: The perils of daughterhood in India. *Pacific Affairs* 61 (3).
Dostopno prek: <http://www.jstor.org.nukweb.nuk.uni-lj.si/stable/pdfplus/2760461.pdf> (13. september 2009).
19. Sugirtharajah, Sharada. 2001. Courtly text and courting »Sati«. *Journal of Feminist studies in Religion* 17 (1).
Dostopno prek: <http://www.jstor.org.nukweb.nuk.uni-lj.si/stable/pdfplus/25002400.pdf> (22. september 2009).
20. Šepetavc, Jasmina. 2009. *Socialni položaj in stigmatizacija vdov v Indiji*. Ljubljana:
Fakulteta za družbene vede.
21. Telban, Borut. 2001. *Andaypa: eseji o smrti v novogvinejski skupnosti*. Maribor:
Obzorja.
22. Thompson, Edward. 2007. *Suttee - A Historical and Philosophical Enquiry Into the Hindu Rite of Window Burning*. ZDA: Maudsley Press.

23. *The Times of India*. 2006. Woman commits 'sati' in UP village, 19. maj. Dostopno prek: <http://timesofindia.indiatimes.com/articleshow/1538375.cms> (14. avgust 2010).
24. --- 2008. Woman jumps into husband's funeral pyre, 13. oktober. Dostopno prek: http://timesofindia.indiatimes.com/India/Woman_jumps_into_husbands_funeral_pyre/articleshow/3587874.cms (14. avgust 2010).
25. *World values survey*. Dostopno prek: <http://www.wvsevsdb.com/> (23. avgust 2010).